

Babicz, Józef

"Aleksander Sapieha i warszawskie środowisko przyrodnicze końca XVIII i początku XIX w.", Zbigniew Wójcik, Warszawa 1970 : [recenzja]

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 17/2, 352-354

1972

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

listów znajdujących się w archiwach radzieckich. Tutaj również zamieściła dwa wykazy: rosyjskich przekładów utworów Sieroszewskiego i literaturę rosyjską o Sieroszewskim⁷.

Może jeszcze warto zasygnalizować polskiemu czytelnikowi przedsięwzięcie bibliograficzne, podjęte przez Wszechwiazkową Bibliotekę Państwową Literatury Zagranicznej. Pisz o tym I. A. Szwielkowa w artykule *Polskaja chudożestwiennaja literatura w russkoj pieczati* (s. 488—496). Dowiadujemy się z niego, że w Bibliotece zebrano materiały dla wydania fundamentalnej bibliografii polskiej literatury w języku rosyjskim. Na wydawnictwo to przewidziano 80 arkuszy wydawniczych. Ma ono ukazać się w trzech tomach, podzielonych na dwie części. Pierwszy tom zawierający materiały do 1918 r. został już oddany do druku. W dziale ogólnym bibliografii mają być zarejestrowane m.in. pozycje dotyczące: ogólnych zagadnień historyczno-literackich, dzieła literaturoznawcze, prace historyczne o poszczególnych okresach i gatunkach literackich, publikacje o wzajemnych związkach polskiej literatury z rosyjską, ukraińską, białoruską i inną. Mam nadzieję, że i historyk nauki znajdzie w planowanym wydawnictwie wiele interesujących materiałów.

Jerzy Różewicz

Zbigniew Wójcik: *Aleksander Sapieha i warszawskie środowisko przyrodnicze końca XVIII i początku XIX w.* „Prace Muzeum Ziemi” nr 15, cz. 2. Warszawa 1970 (druk) 1971 ss. 206, ilustr.

Od dłuższego czasu obserwujemy stosunkowo dużą aktywność geologów w zakresie historii nauki. Jest to podyktowane przede wszystkim tym, że znajomość dotychczasowego dorobku w tej dziedzinie jest niezbędna w praktyce poszukiwawczej złóż surowców naturalnych. Efektywność nakładówłożonych na nowe badania geologiczne jest nieporównanie większa wtedy, gdy się zna dawne tereny ich eksploatacji, informacje w starych publikacjach naukowych o odkrytych kiedyś a później zapomnianych kopalinach użytecznych.

W pracy nad historią geologii w Polsce niewątpliwie wiodącą instytucją jest Muzeum Ziemi, które dzięki sprawnemu kierownictwu prof. A. Halickiej ma coraz większy dorobek w zakresie gromadzenia materiału archiwalnego oraz publikacji. W czasopiśmie tej instytucji ukazało się wiele wartościowego materiału. Ostatnio natomiast jako część II nr 15 „Prac Muzeum Ziemi”¹ wydano obszernie studium Z. Wójcika *Aleksander Sapieha i warszawskie środowisko przyrodnicze końca XVIII i początku XIX w.* Pracy tej poświęć nieco uwagi, gdyż jest ona udokumentowaną analizą a zarazem syntetycznym spojrzeniem prawie na całokształt problematyki geologicznej polskiego oświecenia.

Obszerna rozprawa Wójcika o A. Sapieże (1773—1812) składa się z trzech części. Pierwsza z nich omawia wielostronnie stan zainteresowania naukami geologicznymi za czasów Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764—1795), druga dotyczy działalności naukowej A. Sapiehy po 1795 r. (do 1812 r.) w nawiązaniu do jego działalności w licznych instytucjach naukowych w kraju i za granicą. Trzecia część analizuje dorobek naukowy Sapiehy, miłośnika geologii, w porównaniu z dorobkiem naukowym profesjonalistów na uniwersytetach w Krakowie i Wilnie oraz gimnazjum w Krzemieńcu. Do pracy dołączono tłumaczenia (wraz z komentarzem)

⁷ Ł. I. Rowniakowa: *Wacław Sieroszewskij i jego russkije korespondenty*. W: *Sławianskije literaturnyje swjazi*. Leningrad 1968 s. 124—165.

¹ Recenzję z części pierwszej zamieściliśmy w nrze 1/1972 „Kwartalnika”, s. 152—155.

dwóch zapomnianych niemal prac Sapiehy wydanych we Francji w 1804 i 1808 r., świadczących o dużych zdolnościach obserwacyjnych polskiego przyrodnika.

Przedstawiony w części pierwszej opracowania materiał dotyczący zainteresowania geologią w ostatnich 30 latach szlacheckiej Rzeczypospolitej jest pierwszym tego rodzaju studium. Pisał wprawdzie na ten temat uprzednio zwłaszcza K. Koziorowski w 1925 r. w „Poradniku dla Samouków”², A. Gaweł w 1962 r. w „Studiach i Materiałach z Dziejów Nauki Polskiej”³ oraz inni, ale autor dokonał gruntownej analizy publikacji z tego czasu i dał nową interpretację badań podstawowych kierunków badań geologiczno-poszukiwawczych, publikacji popularnonaukowych oraz kolekcjonerstwa geologicznego.

Część druga pracy jest mniej zwarta od pierwszej. Zdecydowało o tym wiele czynników. Autor musiał przede wszystkim podać odtworzony na podstawie licznych dokumentów (archiwalia pochodziły ze zbiorów znajdujących się w Polsce i ZSRR) właściwie nie znany dotychczas życiorys naukowy Sapiehy. Ponieważ w latach 1794—1812 Sapieha blisko współpracował ze Staszicem (działalność naukowa i mecenat w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Warszawie), przeto ta część pracy jest wielowątkowa. Zastosowano dla jasności układ chronologiczny: młodość Sapiehy, kierunki pierwszych prac badawczych, podróże po krajach południowej Europy prowadzone od 1794 r., udział w wojnie w 1807 r., działalność w Księstwie Warszawskim na szerokim tle prowadzonych wtedy badań naukowych podczas podróży po wielu krajach itp. Przedstawiono także dane o mecenacie naukowym Sapiehy i jego rodziny, a także losy depozytu bibliotecznego Sapiehów w Towarzystwie Przyjaciół Nauk w Warszawie. Zbiory te uległy w większości zniszczeniu. Wreszcie ta część pracy kończy się szczegółowym omówieniem problematyki naukowej w publikacjach Sapiehy.

W trzeciej części — znów podobnie jak pierwsza bardziej jednolitej — autor porównał Sapiechę ze Staszicem, z J. Komarzewskim i innymi przyrodnikami. Następnie omówił publikacje ze środowiska krakowskiego z tego czasu, a zwłaszcza Jana Śniadeckiego rozprawę *Jeografia czyli matematyczne i fizyczne opisanie Ziemi*. Przedstawił także wiele istotnych informacji o pracach geologicznych profesorów Uniwersytetu Wileńskiego: S. B. Jundziła, Jędrzeja Śniadeckiego i R. Symonowicza. Ponadto scharakteryzował również ośrodek naukowy w Krzemieńcu (tu sporo materiałów o poglądach geologicznych H. Kollątaja).

Już z tego przeglądu zagadnień widać, że studium Z. Wójcika możemy w istocie uważać za monografię historii geologii w oświeceniu w Polsce. Przedstawia ono i ocenia bogaty materiał o różnorodnej prowiniencji a dotyczący głównie geologii okresu oświecenia. Wprawdzie w zestawionych źródłach czytelnika uderzają niejednokrotnie inne fakty, te, które autor interpretuje i podkreśla. Jednak dostrzeżenie w przedstawionym materiale źródłowym nowych myśli niż te, które autor wydobywa, wcale nie umniejsza wartości monografii, a raczej ją podnosi, jako czynnika pobudzającego do dalszych refleksji i badań. Autor jednak, jak zapowiada w zakończeniu, raczej traktuje swoją rozprawę za wstęp do innego opracowania, bardziej syntetycznego i zarazem pogłębionego. Oby to nie było tylko zapowiedzią.

Kilka refleksji na temat pewnych zagadnień szczegółowych, Aleksander Sapieha wychował się pod bezpośrednim wpływem znanej kolekcjonerki Anny Jabłonowskiej, głównie w jej gabinecie historii naturalnej w Siemiatyczach. Niewątpliwie był on niepospolicie uzdolnionym przyrodnikiem (świadczą o tym młodościencze próby pisania podręcznika mineralogii — materiały na ten temat odna-

² K. Koziorowski: *Materiały do dziejów mineralogii w Polsce*. W: „Poradnik dla Samouków” T. 5. *Mineralogia i petrografia*. Warszawa 1925.

³ A. Gaweł: *Zarys historii wiedzy geologicznej w Polsce*. „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” Ser. C, z. 5: 1962.

łaż Z. Wójcik we Lwowie). Nie ulega także wątpliwości, że gabinety historii naturalnej (dokumentacja zbiorów siemiatyckich) odgrywały w epoce oświecenia wielką rolę w szerzeniu informacji o naukach o Ziemi. Zbyt tym zasugerowany autor — jak się wydaje — niedostatecznie docenił nauczania elementów geologii w szkołach wyższych i średnich. Pamiętniki z tej epoki przynoszą sporo ciekawego materiału, który przy dalszych pracach należałoby bardziej wykorzystać.

Inna refleksja dotyczy roli i znaczenia Stanisława Staszica w geologii polskiej. Autor przyznaje mu niewątpliwą priorytet w Warszawie (na drugim miejscu stawia Sapięgę), ale jest daleki od entuzjazmu w stosunku do „ojca geologii polskiej” jako przyrodnika. Z całą pewnością nie jest to sąd odosobniony. Czym jest to podyktowane, czy tylko małą komunikatywnością rozprawy Staszica *O ziemiorodztwie Karpatów*? Z. Wójcik pisze wręcz, że dzieło to ma charakter syntetyczny w pierwszym i ostatnim rozdziale, a w środkowej części jest po prostu pamiętnikiem podróży, słabszym od innych z epoki. Do tego poleca, wydany przez C. Leśniewskiego w 1931 r., *Dziennik podróży Stanisława Staszica* jako źródło o nieporównanie większej wartości od *Ziemiorództwa* do badań nad działalnością Staszica. Trudno powiedzieć, ile jest w tym racji. Niewątpliwie Z. Wójcik wrócił do tych zagadnień, zwłaszcza że w zbiorach Sapięgi odnalazł dwie nieznane rozprawy geologiczne Staszica (pisane po francusku i poprawiane przez Sapięgę oraz kogoś innego). Wydaje się jednak, że gorąco należałoby zachęcić zarówno geologów, jak i geografów do rozpoczęcia pracy zbiorczej o Staszicu i naświetleniu jego działalności naukowej i organizacyjnej z punktu widzenia wymogów nauki współczesnej. Wydana bowiem w Lublinie w 1928 r. praca zbiorowa o Staszicu pod redakcją Z. Kukulskiego w dużym stopniu zdezaktualizowała się, choćby dlatego że nie zdałano wykorzystać *Dziennika podróży*. W każdym razie monografia ta powinna się ukazać w 1976 r., tzn. w 150 rocznicę zgonu Staszica.

Kończąc te uwagi pragnę podkreślić, że Zakład Historii Nauki i Techniki PAN przyczynił się w niemałym stopniu do pomocy Z. Wójcikowi w pracy nad jego rozprawą. Na jednym z zebrań Zespołu Historii Geologii u prof. B. Olszewicza we Wrocławiu szczegółowo przedyskutowano tezy autora na temat znaczenia prac Sapięgi dla rozwoju geologii w Polsce. Z namowy prof. Olszewicza Kierownictwo Muzeum Ziemi wysłało autora do archiwów we Lwowie, co miało tak duże znaczenie dla ustalenia stosunków Staszica i kontaktów naukowych Staszica i Sapięgi. Wreszcie już po opublikowaniu rozprawy stała się podstawą kolokwium habilitacyjnego, pomyślnie zakończonego w dniu 7 VI 1971 w Zakładzie Historii Nauki i Techniki PAN.

Józef Babicz

Paweł Chmielecki: *Gimnazjum chełmińskie w okresie zaboru 1837—1920*. Poznań 1970 Państwowe Wydawnictwo Naukowe ss. 108, mlb. 1, ilustr., mapy. Bydgoskie Towarzystwo Naukowe, seria A, Wydział Nauk Humanistycznych, nr 8.

W serii A Wydziału nauk humanistycznych Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego opublikowana została praca Pawła Chmieleckiego, poświęcona gimnazjum chełmińskiemu, a raczej jego dziejom z punktu widzenia spraw polskich. Umieszczenie w tytule określenia „zaboru” przygotowuje do koncentracji wokół spraw narodowych, a jednak nie wystarcza. Autor podał bardzo dużo informacji o staraniach o założenie gimnazjum, o programie, o niektórych dyrektorach, ale jego głównym zamiarem jest wydobyć historię polskości zakładu i nie dążył do przedstawienia pełnej jego monografii. Najprostszym wyjściem byłoby po prostu przyjęcie tytułu: „sprawy polskie w dziejach gimnazjum chełmińskiego w okresie zaboru”, ale jest jeszcze wyjście inne, a mianowicie szersze opracowanie innych